

Godina 1945. – vrijeme promjena u Sloveniji

ZDENKO ČEPIČ

Inštitut za novejšo zgodovino
Ljubljana, Slovenija
zdenko.cepil@inz.si

Drugi svjetski rat i njegov završetak u Sloveniji je, kao i drugdje u svijetu, bio prijelomni događaj u odnosu na predratno stanje koji je označio početak novoga. Sa završetkom rata počelo se s promjenama. One su bile posljedica posebnosti rata kakav se odvijao na području jugoslavenske države: kao oslobodilački rat i kao revolucija. Posljedice su bile uglavnom političke i teritorijalne. Za Sloveniju je kao rezultat rata bilo značajno granično, tj. teritorijalno pitanje, koje se rješavalo još nekoliko godina nakon rata s različitim uspjehom, i to na temelju činjenice da je Jugoslavija sa svojim oslobodilačkim pokretom bila na strani pobjednika. Političke promjene koje je donio Drugi svjetski rat i njihovo značenje za jugoslavensku državu bile su jednake za cijelu državu, ali su odražavale i mnoge posebnosti karakteristične za Sloveniju i različite od drugih dijelova Jugoslavije. One su proizlazile iz značajki Drugoga svjetskog rata u Sloveniji. Ipak, i te su značajke bile dio jugoslavenskih ratnih prilika i odnosa, iako s nizom razlika i iznimaka karakterističnih za Sloveniju koje su joj dale pečat određene posebnosti i u prvom razdoblju neposredno nakon završetka rata.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat; Slovenija; Jugoslavija; revolucija

Rat je vrijeme promjena. Rat uzrokuje promjene. Rat je sredstvo za postizanje promjena. Ratovi izbijaju zbog želja za promjenama. Drugi svjetski rat bio je rat za promjene. Njime su promjene željeli postići oni koji su rat započeli teritorijalnim osvajanjem, a i oni koji su se tome vojno i politički oduprli. Neki su rat započeli da promijene svijet, političke odnose u njemu, a osobito da osvajanjima teritorijalno povećaju svoje države. Oni drugi, koji su se tome usprotivili, također nisu željeli povratak stanja, ni što se tiče njihove države, a ni društva, kakvo je bilo prije rata. Drugi je svjetski rat promijenio svijet. I Jugoslaviju. Da će rat, koji je dobio ime Drugi svjetski rat, za posljedice imati i političke i društvene promjene Churchill i Roosevelt najavili su u Atlantskoj povelji još u proljeće 1941., kada rat još nije imao svjetski karakter. Njih su dvojica u povelji, u vezi s političkim promjenama, izjavili (3. točka) da narodi koji se bore protiv zajedničkoga neprijatelja, članova Trojnoga pakta, mogu

nakon svoje pobjede sami izabrati oblik vladavine pod kojom će živjeti. Riječ je bila o odluci za priznanje samoodređenja. Time su najavili promjene i mogućnost za promjene. Na osnovi samoodređenja omogućili su promjene oblika vladavine. Ali takva mogućnost nije vrijedila za države odnosno narode koji su nastupali kao agresori ili su s njima bili politički, ideološki i vojno povezani.

U ratu su najvidljivije promjene na njegovu početku i na kraju. Na početku su se promjene dogodile u korist agresora ili onoga tko ga je priznavao, odnosno s njim surađivao ili se na njega upravno, politički, ideološki i vojno vezao. Ukratko, tko mu se podredio. Međutim na kraju rata promjene su diktirali pobjednici. Među njima je u Drugom svjetskom ratu bio i jugoslavenski partizanski oslobodilački pokret otpora. I on je uspostavljanjem svoje vlasti – riječ je bila o političkoj revoluciji – počeo mijenjati državu i društvo.

Posljedice Drugoga svjetskog rata na prostoru na kojem živimo bile su propast, restauracija i preobražaj jugoslavenske države, a preduvjet tih promjena bila je promjena vlasti. Potrebna je bila revolucija, a ona sama po sebi znači promjene. Korjenite promjene.

Za vrijeme rata i zbog njega dogodile su se bitne promjene države, njezine vlasti i organizacije. Početak Drugoga svjetskog rata u Jugoslaviji je prouzročio promjene koje su bile u znaku raspada, odnosno uništenja te države, a kraj je donio promjenu vlasti, odnosno uništenje predratne vlasti i uređenja države. Naime, rat je omogućio uspon pokreta koji se oružjem borio protiv okupatora, uzurpatora i kolaboracionista. U tom pokretu otpora vodeću je ulogu imala, prije rata zabranjena, Komunistička partija. Ona je organizirala i vodila otpor protiv okupatora i onih koji su s njim surađivali iz nacionalnih ili/i klasnih razloga, pri čemu je polazila sa stajališta da se staro predratno uređenje ne smije vratiti. Željeli su promjene i u pogledu oblika vladavine i organizacije države. Uvjet za to bila je promjena vlasti, u kojoj bi nakon pobjede nad okupatorima i oslobođenja teritorija jugoslavenske države imali odlučujuću, pa i prevladavajuću ulogu.

Tako je rat na teritoriju jugoslavenske države, ujedno rat protiv okupatora i kolaboracionista, bio rat za promjenu jugoslavenske države i revolucionarni rat u njoj. Radi takvih promjena odvijala se i politička borba među onima koji su ih željeli postići, osobito zbog preuzimanja vlasti, i onih koji su željeli promjenu položaja svojega naroda, odnosno njegov vodeći položaj u obnovljenoj državi. Odvijao se sukob između jugoslavenski opredijeljenog oslobodilačkog pokreta, koji je želio promjenu vlasti, i srpski nastrojenog pokreta, koji je želio promijeniti značajke jugoslavenske države i pretvoriti je u *Veliku Srbiju*, u kojoj bi pod srpskim uvjetima živjeli i drugi narodi.

Potkraj rata nastupilo je vrijeme promjena. Promjene koje su se dogodile krajem rata i pobjedom oslobodilačkoga pokreta bile su sveobuhvatne. Partizanski pokret, dio savezničke vojne koalicije, odredio se kao oslobodilački pokret protiv okupatora i, osim toga, bio je odlučan u borbi za promjene koje su bile shvaćene kao komunistička revolucija. Promjene su zahvatile sva po-

dručja društva, sva područja života i zajednice i pojedinca. Promjene su bile posljedica provedene revolucije. Ali kraj rata bio je i vrijeme obračunavanja i osvete za djela i zločine počinjene u ratu. Promjene nisu bile obilježje samo Jugoslavije, u kojoj se promijenila vlast, kao što ni obračunavanje novih vlasti s ratnim neprijateljima i predratnim političkim protivnicima nije bilo posebnost samo na području jugoslavenske države.¹ Mijenjao se cijeli svijet. U Jugoslaviji, gdje se dogodila politička revolucija, korjenite su promjene bile očekivane zbog činjenice koju je diktirao karakter nove vlasti u državi.

Kraj rata značio je i početak promjena. Drugi svjetski rat i njegov kraj, i u svijetu i u Jugoslaviji, a time i u Sloveniji, značio je prijelom prijeratnoga stanja, koji je bio posljedica rata kakav se odvijao na teritoriju jugoslavenske države. A to je bio oslobodilački rat i revolucija s jedne strane i kolaboriranje s okupatorom i proturevolucija s druge, što se u pojedinim dijelovima jugoslavenske države očitovalo kao građanski rat. Kolaboracija je krajem rata prouzročila progon kolaboracionista. Progon je učinjen grubo, kao gola osveta.

Za razumijevanje prilika u Sloveniji na kraju rata treba razumjeti prilike i odnose na početku, tijekom i pri kraju rata. Odnosi u ratu između oslobodilačke strane i njezinih protivnika, a pritom nije bila riječ o okupatoru i njegovoj vlasti nego o kolaboracionistima, uvjetovali su događaje nakon njega. A oni su bili u određenim potezima drugačiji nego u drugim predjelima Jugoslavije jer su i zbivanja i kolaboracija u Sloveniji bili nešto drugačiji.

Političke promjene koje je donio Drugi svjetski rat u Jugoslaviji bile su jednake za cijelu jugoslavensku obnovljenu, odnosno ponovno uspostavljenu državu. Bilo je i nekoliko različitosti, posebnosti i pojedinosti karakterističnih za Sloveniju i različitih od drugih dijelova Jugoslavije. To je proizlazilo iz karakteristika i određenih posebnosti Drugoga svjetskog rata u Sloveniji. No u Sloveniji je razvitak imao poseban tijek i nakon rata zbog niza njezinih specifičnosti.

Nova je politička stvarnost u Sloveniji počela krajem rata, u svibnju 1945., pobjedom oslobodilačkoga pokreta. Inače se kao kraj rata u Sloveniji smatra dan kada su u Ljubljani umarširali partizani, 9. svibnja ujutro, nakon što su noću iz nje otišle zadnje njemačke i domobranske jedinice. Ali na slovenskom su se teritoriju vojne operacije jedinica Jugoslavenske armije protiv njemačkih i kolaboracionističkih jedinica, osobito Oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske (NDH) koje su se preko teritorija Slovenije probijale na "sigurno" prema Britancima i Amerikancima, odvijale do 15. svibnja. Toga je dana službeno

¹ Keith Lowe, *Podivjana celina. Evropa po drugi svetovni vojni*, prev. Breda Biščak (Ljubljana: Modrijan, 2015) (izvornik: *Savage Continent: Europe in the Aftermath of World War II*, 2012). Knjiga govori o povijesti Europe nakon Drugoga svjetskog rata, o nasilju između 1944. i 1949. godine. Zapravo govori o bespravljui, kaosu i neograničenom nasilju koje je tada vladalo u europskim državama, osobito onima koje su u ratu bile okupirane. Za razliku od zapadnoeuropskih država, na jugoslavenskom su se prostoru sukobi nastavljali, iako "niskoga intenziteta". Uglavnom je bila riječ o pojedinačnim napadima i zasjedama poraženih. No bitna razlika bila je u tome što je u Jugoslaviji država bila ta koja je organizirala smaknuća suprotno vlastitim zakonima i međunarodnom pravu. Uzrok nasilja bila je prije svega revolucija, a manje osveta, kao što je to bilo na Zapadu.

završila zadnja bitka u Drugom svjetskom ratu u Europi između Saveznika, a to su bili i jugoslavenski partizani, odnosno Jugoslavenska armija, i jedinica koje su tijekom rata nastupale kao sile Osovine.²

Kraj rata i sve što je on donio bio je posljedica događaja, osobito političkih prilika i odnosa tijekom rata, pa i prije njega. Razlozi koji su utjecali na kraj rata i njegove rezultate, na ono što je rat donio, nalaze se u bliskoj prošlosti. Razumijevanje kraja rata u Sloveniji i njegovih posljedica, osobito onih povezanih s obračunom s vojnim i političkim neprijateljima oslobodilačkoga pokreta, odnosno nove jugoslavenske vlasti, a i drugih posljedica rata koje su za Slovence bile prije svega pozitivne, povezano je s njegovim početkom i događajima u njemu. Naime, svaka posljedica ima uzrok i svaki kraj ima i početak. To ne vrijedi samo za Sloveniju i događaje u njoj potkraj i nakon rata u 1945. godini. Međutim i nakon formalnoga kraja rata i kapitulacije Njemačke sva su se ratna zbivanja koncentrirala upravo u Sloveniji.

U Sloveniji su događaji potkraj i nakon rata imali svoje uzroke, a oni proizlaze još iz razdoblja prije početka Drugoga svjetskog rata. Već su se tada jasno oblikovala dva tabora sa sasvim suprotnim pogledima i htijenjima. U ratnim uvjetima oni su se još produbili, osobito kada je za obranu svojih političkih pogleda i planova, za očuvanje vlasti, jedna strana posegnula za oružjem koje je dobila iz ruku okupatora. Nastalo je stanje koje bismo, ako bi se ispunili svi uvjeti za takvu pojavu, mogli nazvati građanskim ratom. Ali on nije bio u "čistom" obliku, kao sukob dviju političkih opcija sa suprotnim pogledima i zahtjevima, nego je njegova bit zbog kolaboracije s okupatorom u velikoj mjeri bila izopačena. Svi događaji odvijali su se u uvjetima okupacije, jer su okupatori na teritoriju koji su zauzimali imali svu vlast – upravnu, političku, policijsku i vojnu, a nisu je bili spremni dijeliti s "domaćim" političkim čimbenicima. Zapravo, oni sa svojim političkim pogledima u vezi sa životom u Jugoslaviji nakon rata nisu bili pravi politički čimbenik, odnosno pravi politički protivnik oslobodilačkoga pokreta. Njihova kolaboracija, koja je bila u prvom redu upravnoga i vojnoga karaktera, oduzela im je u velikoj mjeri mogućnost djelovanja na političkom području kao čimbenicima obnove jugoslavenske države. Bili su vojni protivnik oslobodilačkoga pokreta, a vojno su djelovali u prvom redu u korist okupatora. Za uništenje svojih političkih protivnika, oslobodilačkoga pokreta, tražili su pomoć okupatora u oružju. Nastupali su s okupatorom jer im organizacija koja je vodila otpor nije politički odgovarala zbog vodećega položaja komunista u njoj. U velikoj su mjeri s okupatorovom pomoći djelovali protiv revolucije, ali zbog činjenice da su kolaborirali s okupatorom njihovo

² Tone Ferenc, *Osvoboditev severovzhodne Slovenije in poslednji boj na Poljani* (Ljubljana: Komunist, 1985); Tone Ferenc, "Priprave na konec vojne", u: *Slovenija v letu 1945. Zbornik referatov z mednarodnega znanstvenega posveta Slovenija v letu 1945, 27. in 28. septembra 1995 v Ljubljani*, ur. Aleš Gabrič (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996), 7-36; Tone Ferenc, "Sklepne operacije za osvoboditev Slovenije", u: *Osvoboditev Slovenije 1945. Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975*, ur. Bogo Grafenauer (Ljubljana: Borec, 1977), 110-137; Risto Stojanovič, *Koroška v vrtincu dogodkov ob koncu druge svetovne vojne v Evropi* (Ravne na Koroškem: Območno združenja borcev NOB, 2005).

djelovanje nije imalo posve jasne oblike građanskoga rata. Pomoć u oružju u borbi protiv svojih političkih protivnika potražili su kod okupatora. S njima su stupili u otvoren kolaboracionistički odnos. Vojna kolaboracija razvijala se u obliku Dobrovoljačke antikomunističke milicije (*Milizia volontaria anticomunista* – MVAC, 1942. – 1943.), ali oni su se radije nazivali Seoske straže, a protivnici su ih nazivali Bela garda i Slovensko domobranstvo s njemačkim imenom *Slowenische Landwehr* (1943. – 1945.). To nisu isti pojmovi i oni pokazuju kako su Nijemci vidjeli slovenske kolaboracioniste: kao pomoćne policijske jedinice za obranu njihova okupiranoga slovenskog teritorija u Ljubljanskoj pokrajini pred partizanima. Ta je činjenica zamagljivala mogućnost da dođe do otvorenoga, tj. “čistoga” građanskog rata jer je jedna strana u njemu bila u kolaboracionističkom odnosu i nastupala kao pomoćna vojna ili policijska snaga okupatora. To vrijedi i za talijanskoga i za njemačkoga okupatora. U oba se primjera središnje zbivanje u vezi s kolaboracijom odvijalo na istom prostoru, na području koje je na početku rata okupirala Italija. Sukobljavanje pokreta otpora i kolaboracionista bilo je više bratoubilački nego građanski rat u pravom značenju te riječi. Doduše, sukob je imao ideološke i političke uzroke, ali političari koji su se protivili otporu uopće nisu bili na sličnim pozicijama kao njihovi ratni protivnici na suprotnoj strani.

Naime, prijeratni su političari vlast u Sloveniji predali okupatoru (primjer Italije) ili im ju je okupator oduzeo (primjer Njemačke) i sami nisu jasno – i to sve do kraja rata, do 3. svibnja 1945. – a još manje javno pokazali da predstavljaju jugoslavensku vlast i da je njihova politička namjera obnova jugoslavenske države.

Završetak rata bio je za domaće protivnike oslobodilačkoga pokreta sudbonosan zbog njihove kolaboracije. Iz domovine su otišli zajedno s okupatorom, a zatim su kao kolaboracionistička vojna snaga – premda su promijenili ime Slovensko domobranstvo u Slovenska narodna vojska da bi pred Saveznicima prikriili kolaboraciju – bili poslani natrag. Britanci, kojima su se u Koruškoj predali, smatrali su ih kolaboracionističkom vojnom formacijom, a ne ratnim zarobljenicima, unatoč njihovoj vojnoj reorganizaciji. Zato su ih, ali i zbog toga što su ih smatrali “Jugoslavenima”, kao uostalom i pripadnike Oružanih snaga NDH – jer tu državu nisu priznavali – vratili u Jugoslaviju, gdje su bili pobijeni. Vratili su ih pod izlikom da ih šalju u logore u Italiji. To je bilo izvansudsko smaknuće jer nije bio održan nikakav sudski postupak. One koji nisu bili punoljetni jugoslavenske su vlasti, preciznije slovenske, izdvojile i dopustile im povratak kući. Međutim s mnogima od njih obračunali su se njihovi susjedi. Izvansudska ubojstva zahvatila su, sudeći po podacima o žrtvama među Slovencima u ratu i zbog rata (poimenični popis svih žrtava slovenske narodnosti napravio je Inštitut za novejšo zgodovino), 11 771 pripadnika Slovenskoga domobranstva i 151 pripadnika tzv. slovenskih četnika, 179 pripadnika *Policijskoga varnostnog zbora*, tj. kolaboracionističke policije u Ljubljanskoj pokrajini, i 2199 civila. Za 547 žrtava status nije jasan. Ukupno je

bilo 14 999 takvih osoba.³ To je bila osveta pobjednika nad poraženima, što je i inače jedna od karakteristika nakon završetka gotovo svih ratova. To osobito vrijedi za Drugi svjetski rat, napose za one koji su ga započeli i one koji su s takvima surađivali, kao što je to bio primjer slovenskih kolaboracionista. Oni su s Nijemcima surađivali zbog svojih političkih razloga. Zapravo su se sve te smrti dogodile zbog politike, njihove političke pripadnosti i njihovih političkih odluka i djela.

Usko povezana s ubojstvima slovenskih domobrana bila je “sudbina” slovenskih političara koji su tijekom rata izbjegli neposredni kolaboracionistički odnos s okupatorom. Jedni više, a drugi manje uspješno. U tom su odnosu pokušali ostati “čisti” da bi u povoljnom trenutku mogli nastupiti protiv okupatora, i to kada zbog blizine ili prisutnosti savezničkih vojnih jedinica na slovenskom području to više ne bi bilo opasno. Riječ je bila o držanju zvanom atentizam, što znači odgađanje otpora, odnosno čekanje s otporom protiv okupatora do nekog povoljnijeg trenutka. Pritom su računali na svoje protukomunističko stajalište, koje je trebalo biti “ulaznica” za prijelaz s okupatorske na savezničku stranu. Ta im se politika nije isplatila i pretkraj rata, 5. svibnja, postali su njemački suradnici kada su iznudili da im njemačke vlasti predaju vlast. Policijski i SS-ov general Erwin Rösener predao im je uime gaulajtera Friedricha Rainera vlast nad Ljubljanskom pokrajinom, kojoj je prethodno bila priključena Gorenjska. S tom “popudbinom” većina ih je još isti dan otišla iz Ljubljane u Korušku. Pretkraj rata izvan Oslobođilačke fronte (*Osvobodilna fronta* – OF) u Sloveniji više nije bilo ni jednoga uglednijega predratnog političara, ni onoga tko se uprljao kolaboracijom, a ni onoga tko je to uspio izbjeći, a koji bi rat preživio zbog priznanja okupatorske vlasti, npr. kao upravni kolaboracionist. To je značilo da nije bilo nikoga tko bi s dovoljno političkoga iskustva i čistih ruku (u pogledu djelovanja u ratu) mogao nastupiti u ulozi oporbe novoj vlasti. Većina ih je ostala u inozemstvu. Preselili su se u Argentinu ili Sjedinjene Američke Države, odakle su oplakivali svoju “sudbinu” i u tamošnjem tisku izražavali protivljenje novoj vlasti u Jugoslaviji i Sloveniji.

Od predratnih slovenskih političara nekoliko ih je prešlo na stranu oslobođilačkoga pokreta. Među njima je bio i ministar u Simovićevoj vladi Franc Snaj, koji je u rujnu 1944. uz znanje britanskih vlasti otputovao iz Londona i pridružio se partizanima u Sloveniji. Nakon toga je domobrane pozvao da se pridruže partizanskoj vojsci. Nadao se da će ga poslušati i time se spasiti od najavljenoga kažnjavanja. Pri sastavljanju Narodne vlade Slovenije bio je imenovan ministrom za lokalni promet. Bio je izabran i za poslanika Konstituante. Godine 1947. bio je među osuđenima u tzv. Nagodeovu procesu, u kojem se sudilo nekim predratnim političarima i drugima koji su se više ili manje javno protivili monopolu Komunističke partije, veličali višestranačku demokraciju i

³ Vida Deželak Barič, “Posledice vojnega nasilja. Smrtne žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje na Slovenskem”, u: *Nasilje vojnih in povojnih dni*, ur. Nevenka Troha (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014), 36.

pokušali organizirati oporbu.⁴ Većina ih je dolazila iz predratnoga liberalnog tabora, a Snaj je bio iz “klerikalnoga” tabora. Bili su optuženi za probritansko djelovanje, tj. da su britanski špijuni. Na sudskom procesu branitelji su ih zagovarali pozivajući se na mogućnost legalnoga oporbenog djelovanja koje je omogućivao sporazum Tito-Šubašić. Nisu uspjeli s tim argumentom i svi su bili osuđeni: troje na smrt, od kojih su jednoga strijeljali, a drugi su dobili dugu zatvorsku kaznu. No većina ih je između 1951. i 1953. puštena iz zatvora.

U Sloveniji nakon rata nije bilo nikakve tzv. građanske oporbe.⁵ Osobito ne takve koja bi bila stranački organizirana. Njihova “politika” za vrijeme rata na kraju rata natjerala ih je u bijeg. Svi su, više ili manje, zbog protivljenja ili čak mržnje prema oslobodilačkom pokretu zbog njegova “komunizma”, postali kolaboracionisti. Iz inozemstva su pokušali utjecati na politička zbivanja u domovini, ali im je to zbog djelovanja Odjeljenja zaštite naroda (OZNA) i od 1946. Uprave državne bezbjednosti (UDBA) bilo jako otežano. Bilo je nekoliko skupina tzv. križara, u Sloveniji nazivanih Matjažova vojska po “slovenskom” kralju Matjažu (mitska ličnost, “model” za njega bio je ili je trebao biti ugarski kralj Matija Korvin, tj. Hunyadi s kraja XV. stoljeća), koji je tada tobože spasio Sloveniju i Slovence.⁶ Tijekom 1945. i 1946. upadali su iz Austrije, prije svega u Štajersku i Prekmurje, i bili su izraz slovenske političke oporbe.

Krajem rata oslobodilački je pokret počeo preuzimati vlast i uvoditi “novi sistem”, i to u smislu preuzimanja uprave, odnosno zamjenjivanja upravnoga aparata, što je bila stvar organizacije, ali i političkim djelovanjem, zakonskim mjerama, djelovanjem sudstva i represivnih organa. Svrha toga bila je učvrstiti vlast. I u Sloveniji je ona bila potpuno u rukama komunista, iako je Komunistička partija Slovenije (KPS) u javnosti nastupala preko Oslobodilačke fronte. Takav “model” počeo je vrijediti i na svedržavnoj razini kada je početkom kolovoza 1945. osnovana Narodna fronta Jugoslavije. To je odgovaralo uvođenju tzv. narodne demokracije kao nekakva hibrida između sovjetskoga jednopartijskog i parlamentarnog sustava, koji je barem formalno trebao imati obilježja višestranačja.

Promjene nakon završetka rata u Sloveniji bile su u znaku preuzimanja vlasti, što treba razumjeti kao cjeloviti sklop mjera i aktivnosti nove vlasti u Jugoslaviji da ojača svoj položaj pri kraju rata i nakon njegova završetka. Preuzimanje vlasti, odnosno uvođenje promjena nakon rata provodilo se uz mjere koje su bile više ili manje jedinstvene za cijelu državu. Ali, unatoč unifikaciji događaja, u Jugoslaviji su u ljeto, jesen i zimu 1945. u razvitku i u političkim zbivanjima među pojedinim dijelovima jugoslavenske države, tj. federalnim

⁴ *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim: študija in prikaz procesa*, zbrali, uredili in študijo napisali Mateja Jeraj i Jelka Melik (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2015).

⁵ Aleš Gabrič, “Opozicija v Sloveniji po letu 1945”, *Prispevki za novejšo zgodovino* 45 (2005), št. 2: 97-120.

⁶ Martin Premk, *Matjaževa vojska 1945-1950* (Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 2005); Martin Premk, *Matjaževa vojska 1945-1950* (Ljubljana: Svobodna misel, 2014).

jedinicama, došle do izražaja razlike. One su bile u mnogočemu uvjetovane zbivanjima u ratu.

Pobjedom oslobodilačkoga pokreta u Sloveniji i za Sloveniju nastupilo je narodno oslobođenje u dvama značenjima. Pobjedom nad okupatorima oslobođena je domovina, ali i izborni položaj i uloga Slovenije u odnosu na njezin položaj u *prvoj* Jugoslaviji. To je bila posljedica revolucije koju je proveo oslobodilački pokret. Naime, Slovenija je postala politički pojam, što u državama u kojima su Slovenci do tada bili nije bio slučaj. Nakon geografskoga, etnografskoga i kulturnoga, Slovenija je postala i politički pojam. Drugi je svjetski rat za Slovence i Sloveniju time dobio značenje nacionalne revolucije. Revoluciju u Sloveniji koja se dogodila zajedno s borbom protiv okupatora, a to je bila borba za narodno oslobođenje, treba razumjeti i, ili čak u prvom redu, kao nacionalno-oslobodilačku borbu za slovensku državnost. Za Slovence i Sloveniju revolucija je tijekom Drugoga svjetskog rata osim klasnoga imala i nacionalno oslobodilačko značenje.

Oslobodilačkim ratom i političkom revolucijom Slovenci su doživjeli ne samo narodnu revoluciju nego i svoju nacionalnu revoluciju. Riječ je bila o nacionalno-oslobodilačkom ratu ne samo protiv okupatora nego i za priznanje slovenskoga naroda kao samostalnog, tj. naroda koji ima pravo na svoje mjesto među drugim narodima i pravo na samoodređenje. S Drugim svjetskim ratom Slovenci su izborili svoju nacionalnu emancipaciju i stvorili svoju državnost. Dakle, ne samo oni koji su se za to borili nego i njihovi ideološki i politički protivnici.

Tijekom rata se u Sloveniji dogodila klasna i nacionalna revolucija. Sadržajno ih nije moguće razlikovati jer je jedna utjecala na drugu. Prva je bila uvjet za uspješnost druge, a druga je *prvoj* davala snagu i legitimitet. Promjena vlasti kao bitan dio političke revolucije imala je za posljedicu promjenu uloge i položaja Slovenaca u okviru jugoslavenske države. Promjena vlasti u Jugoslaviji, što se očitavalo u Antifašističkom vijeću narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) i Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije, donijela je promjenu organizacije države. Ona je postala federativna, pri čemu se uvažavalo načelo prava na samoodređenje i ljudi i naroda: samoodređenje ljudi da sami izaberu oblik vladavine i samoodređenje naroda da on odlučuje s kim će živjeti u zajedničkoj državi i kako. Oba navedena cilja bila su vodilje političke organizacije slovenskoga oslobodilačkog pokreta – Oslobodilačke fronte slovenskoga naroda. Na samoodređenje su se pozivali u svojem političkom programu nastalom krajem 1941. godine. Poznat je pod imenom Temeljne točke Oslobodilačke fronte.⁷ U vezi sa samoodređenjem zabilježili su da će Oslobodilačka fronta “to elementarno pravo slovenskog naroda uvažavati i braniti svim sredstvima”.⁸

⁷ *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, knj. 1: *Marec 1941 – marec 1942* (Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962), dok. 111, str. 255-256.

⁸ *Isto*, 256.

Uvjet slovenske narodne emancipacije bila je promjena položaja Slovenaca u jugoslavenskoj državi postizanjem vlastite državnosti u okviru federativno organizirane zajedničke države. Emancipacija je bila i u mislima političara koji su se protivili oslobodilačkom pokretu i nisu, barem ne otvoreno, kolaborirali. I oni su, istina taktikom čekanja, a ne borbe, željeli postići emancipaciju Slovenaca u Jugoslaviji, ali u tome nisu pokazali odlučnost ni svojem “narodu” ni u političkoj konfrontaciji u jugoslavenskoj vladi u kojoj su sudjelovali. Ostali su na razini planova i deklarativnosti. Doduše, svoje su poglede i politička htijenja objelodanili upravo pretkraj rata, u noći 3./4. svibnja 1945., kada su se okupili na tzv. taborskom parlamentu (ime je dobio po dijelu Ljubljane gdje je bio tzv. Sokolski dom u kojem se taj skup održao), kada su “za sav teritorij na kojem žive Slovenci” razglasili osnivanje “narodne države Slovenije kao sastavnog dijela demokratski i federativno uređene kraljevine Jugoslavije”.⁹ Svakako su u toj državotvornosti zakasnili jer je državu Sloveniju u federativnoj Jugoslaviji već uspostavio slovenski oslobodilački pokret, što je bila jedna od bitnih promjena postignutih u ratu.

Kao i druge nacionalne jedinice nastale tijekom rata na teritoriju jugoslavenske države, Slovenija je postala federalna jedinica u jugoslavenskoj federativnoj državi. Kao i druge federalne jedinice, uz iznimku Bosne i Hercegovine, imala je značajke nacionalne države koja je jedan, a zapravo velik dio svojih prava i suverenosti prenijela na saveznu državu. Uvažavala se dvojnost, načelna federativnost i praktični centralizam.

Među bitnim izrazima preuzimanja vlasti u Sloveniji bilo je imenovanje slovenske vlade – Narodne vlade Slovenije (NVS). Shvaćana je bila prije svega kao nacionalna vlada slovenske države koja je nastala u okviru oslobodilačkoga pokreta za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Osnivanjem vlade federalne Slovenije – države Slovenije – završio je proces oblikovanja slovenske državne vlasti, odnosno slovenske državnosti u okviru djelatnosti slovenskoga oslobodilačkoga pokreta. To je bilo neposredno prije kraja rata, 5. svibnja 1945. u Ajdovščini, u Primorskoj, što je imalo simbolično značenje. Htjelo se naglasiti da je taj teritorij, koji je nakon Prvoga svjetskog rata bio dio Italije, postao dio Slovenije. Kao simbolični vrh procesa oblikovanja slovenske državnosti, koji je u Sloveniji počeo već u rujnu 1941., kada je formiran Slovenski narodnooslobodilački odbor, imenovana je i vlada – Narodna vlada Slovenije.¹⁰

Nazivanje vlade narodnom moguće je razumjeti i u klasnom i u nacionalnom smislu. Imenovanje nacionalne *ljudske*/narodne (slov. *ljudska* = “narodna”) vlade Slovenije bilo je povezano s izvedenom revolucijom i političkim procesom preuzimanja vlasti, a prije svega sa slovenskom novom, zapravo prvom državnošću. U Sloveniji je bila prihvaćena prije svega kao nacionalna vlada Slovenije, kao izraz njezine državnosti. U slovenskom je jeziku bila shvaćena u prvom redu kao nacionalna vlada nacionalne države, iako je njezin

⁹ “Združena Slovenija vstaja!”, *Slovenec* (Ljubljana), 4. 5. 1945., št. 101.

¹⁰ Zdenko Čepič, *Ustanovitev prve slovenske narodne-ljudske vlade v Ajdovščini* (Ljubljana: Komunist, 1985).

naziv bio “unificiran”, a jugoslavenske su vlasti na nju gledale prije svega kao na *ljudsku*/narodnu vladu. Bila je shvaćena klasno, a ne nacionalno. S obzirom na činjenicu da je naziv bio narodna vlada, riječ je o jasnom opredjeljenju političkoga sustava kakav se s obzirom na karakter vlasti najavljavao u Jugoslaviji. Uvedena je tzv. narodna demokracija, koja je određena s vrha jugoslavenske države za vlade svih federalnih jedinica. Ta *ljudska*/narodna vlada shvaćala se “klasno”, a ne nacionalno. U pogledu resora bila je “unificirana” jer je sastav svih vlada federalnih jedinica odredio državni centar – Predsjedništvo AVNOJ-a u funkciji zakonodavnoga organa, i to već početkom travnja 1945. godine. Vlade federalnih jedinica trebale su biti izraz i dokaz federativnosti Jugoslavije, ali ujedno su bile i izraz centralizma. Već činjenica da je vlada u pogledu sastava bila unificirana za cijelu Jugoslaviju do neke je mjere značila gubitak “suverenosti” slovenske vlasti.

Osnivanje vlade bilo je moguće razumjeti kao izraz novoga položaja Slovenije kao političkoga subjekta, kao izraz federativnosti, a ujedno i kao izraz nastajućega centraliziranog upravljanja jugoslavenskom državom. Upute o osnovnim načelima za oblikovanje vlada federalnih jedinica početkom travnja 1945. izdalo je Predsjedništvo AVNOJ-a “zbog postizanja jednoobraznosti u organizaciji cjelokupne državne vlasti” i za njih odredilo jedinstveni obrazac, od naziva i broja resora do načina zakletve.¹¹ Zakonski akti o imenovanju vlada u Sloveniji i Hrvatskoj bili su gotovo jednaki jer su bili prepisani iz uputa Predsjedništva AVNOJ-a.¹² Inače su po potrebi u federalnim jedinicama mogla postojati i ministarstva različita od propisanih, ali uz odobrenje Predsjedništva AVNOJ-a. Federalne, “republičke” vlade preko svojih ministarstava vodile su u svojim federalnim jedinicama one poslove koji nisu bili u ovlasti jugoslavenske centralne vlade i njezinih ministarstava.

Premda su vlade federalnih jedinica bile oblikovane po istom propisanom uzorku, Narodna vlada Slovenije imala je svojevrstu posebnost koja je proizlazila iz sastava oslobodilačke organizacije Oslobodilačke fronte u razdoblju kada je u vodstvu imala jasan koalicijski karakter. Ujesen 1941. u programu Oslobodilačke fronte o pitanju vlasti bilo je napisano da će nakon oslobođenja na slovenskom teritoriju vlast preuzeti Oslobodilačka fronta kao cjelina. To je značilo da su se obavezali na koalicijski način vlasti, što se sa sastavom Narodne vlade Slovenije u svibnju 1945. uistinu i dogodilo. S obzirom na ministre, na njihovu političku odnosno ideološku pripadnost iz 1941., Narodna vlada Slovenije bila je koalicijska vlada, iako to zapravo nije bila. Predsjednik vlade Boris Kidrič u svojem je nastupnom govoru posebice naglasio da to nije koalicijska vlada, “jer OF nije koalicija, već u potpunosti jedinstven svenarodni

¹¹ *Zakonodavni rad Pretsedništva Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Pretsedništva Privremene Narodne skupštine DFJ (19. novembar 1944. – 27. oktobar 1945.)*, priredio po stenografskim beleškama i drugim izvorima Slobodan Nešović (Beograd: Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, 1951), 82-84.

¹² *Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) in Narodne vlade Slovenije (NVS)* (Ljubljana), št. 5/1945.

pokret naših masa”, ali sastav vlade pokazuje da su u njoj bili predstavnici svih osnovnih ideoloških usmjerenja koja su bila zastupana u Oslobođilačkoj fronti tijekom njezina osnivanja.¹³ Inače je većina ministara vlade tijekom rata postala članovima komunističke stranke ili su se s njom u svemu slagali. Nije sasvim jasno tko je izabrao pojedine kandidate za ministre, ali vjerojatno je to bio Kidričev izbor. Kandidate za ministre iznio je već krajem ožujka na sjednici Politbiroa Centralnoga komiteta KPS.¹⁴ U vladu je tada bio imenovan i Franc Snoj, predratni funkcionar i poslanik Slovenske ljudske stranke (Slovenske narodne stranke), tijekom rata ministar u jugoslavenskim vladama. Da bi ga mogli uključiti u vladu, uspostavili su resor Ministarstva za lokalni promet, što inače u saveznom propisu o sastavu vlade federalnih jedinica nije bilo predviđeno. Bilo je još nekoliko “odstupanja” od “obrasca” u pogledu sastava vlade. Da bi u vladu mogli imenovati ženu, što je bio zahtjev “centra”, odvojili su resore zdravstva i socijalne politike da bi ministrica za socijalnu politiku mogla postati Vida Tomšič. Taj je zahtjev vodstvu Oslobođilačke fronte postavio Kardelj.

Narodna vlada Slovenije bila je izraz suverenosti Slovenije i ujedno njezine povezanosti s Jugoslavijom, a bila je i primjer onoga što se nazivalo revolucionarnim etatizmom. Naime, Narodna vlada Slovenije bila je prilično ograničena. Savezna je vlada imala nadležnosti u vezi s vojnim i privrednim poslovima, npr. opskrbom. U pogledu tog tzv. krušnog pitanja, koje je pogađalo život svakog pojedinca, u slovenskoj je vladi, i to u jednom njezinu ministarstvu, do izražaja došla određena mjera otpora centralizmu. Ministar za opskrbu dr. Lado Vavpetič izrazio je negodovanje prema saveznoj politici opskrbe jer pojedine federalne jedinice na nju nisu imale pravi utjecaj. To ga je stajalo ministarskoga položaja jer je u prosincu 1945. smijenjen. Osim toga, nije bio ni “partijski” primjeren jer nije bio član komunističke stranke.

Svako negodovanje zbog centralizma u vodstvu jugoslavenske partije, a i time države, označivalo se kao “nacionalizam”. Glavni kritičar slovenskoga “nacionalizma” bio je Edvard Kardelj.

Slovenski oslobodilački pokret tijekom rata je bio razapet između svojega razumijevanja jugoslaventstva i slovenstva. S jedne strane, bili su jasno predijeljeni za obnovu jugoslavenske države, ali u njezinu novom obliku, tj. federativnosti, a s druge su željeli očuvati što veću samostalnost u vezi s odlučivanjem o trenutačnim i budućim prilikama u Sloveniji. Što je bliži bio kraj rata, slovenski je oslobodilački pokret – prije svega u svojem vrhu, koji je bio hijerarhijski vezan za svejugoslavensko vodstvo, tj. za vrh Komunističke partije Jugoslavije – sve više postajao jugoslavenski i prihvaćao centralizam, i na partijskoj i na državnoj razini.

¹³ Boris Kidrič, “Govor na svečani seji predsjedstva SNOS”, u: Boris Kidrič, *Zbrano delo*, knj. 2 (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1978), 299.

¹⁴ *Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji*, knj. 11: *Zapiski sej najvišjih organov in organizacij 1942-1945* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2012), dok. 45, str. 255.

Utjecaj centralizacije ili moć “centra” doživjela je i slovenska komunistička stranka. Ona je sve vrijeme rata poprilično samostalno vodila oslobodilački pokret u Sloveniji. Doduše, dobivala je stalne upute vodstva jugoslavenskih komunista, osobito upozorenja i kritike. Dakle, neprestano su postojali pokušaji unificiranja u smjeru ukidanja organizacije otpora u Sloveniji, tj. Oslobodilačke fronte, da bi Partija sama, otvoreno i jasno, preuzela vođenje otpora protiv okupatora i revolucije u Sloveniji. Nakon rata, napose nakon izbora za Konstituantu – koji vrijede kao međaš u vezi s preuzimanjem vlasti jer su rezultati glasanja oslobodilačkom pokretu i njegovim revolucionarnim političkim postignućima dali dodatni legitimitet – neposredno su se suočili središnje vodstvo jugoslavenske komunističke stranke i slovenski komunisti.

Savezno vodstvo komunističke stranke, u prvom redu sam Tito, bilo je nezadovoljno djelovanjem slovenske komunističke partije. Zato je početkom prosinca 1945. u Beogradu održan sastanak na kojem su “drugovi” iz Slovenije od Tita primili oštre kritike.¹⁵ Sekretara Centralnoga komiteta KPS Franca Leskoška Luku, koji je KPS vodio od travnja 1937., kada je bila uspostavljena kao nacionalna stranka, zamijenio je Boris Kidrič. Zapravo ju je Kidrič stvarno vodio uz Kardeljevu pomoć, odnosno pod njegovim utjecajem, već za vrijeme rata. U tom se odnosu između slovenskoga i saveznoga vodstva Komunističke partije pokazao odnos ne samo u vladajućoj stranci, koji je bio sasvim centraliziran, nego i u upravljanju državom. Kao što je centralističko-hijerarhijski bila organizirana Komunistička partija, na takav se način vodila i država. Osim toga, riječ je bila o dvojnosti funkcija jer su u velikoj većini iste osobe imale i partijske i vlasne funkcije. Riječ je bila o tzv. partijskoj državi.

Na sastanku saveznoga i slovenskoga partijskog vodstva Kidrič je “samokritički” ocijenio da je Oslobodilačka fronta, koja se nakon rata na kongresu u srpnju 1945. nanovo organizirala i prihvatila novi program, sa njim prilagođena uvođenju novih političkih odnosa. Kongres je održan u parku Tivoli i bio je javan i masovan. Kidrič je rekao, da je Oslobodilačka fronta politički „prekrila“ Partiju i zato je autoritet Partije u Sloveniji počeo opadati. Pitanje je koliko je bilo istine u tome jer je slovenska partija autoritativno nadzirala političke prilike u Sloveniji. Zapravo, riječ je bila o samokritici onoga tko je bio na nižoj razini u partijskoj hijerarhiji da bi ugodio pogledima s vrha. U toj se samokritici Kidrič zapravo složio sa saveznim partijskim vodstvom, koje je više ili manje sve vrijeme rata smatralo – ali i više puta pokušalo smanjiti ulogu Oslobodilačke fronte i povećati ulogu Komunističke partije – da je Oslobodilačka fronta u novim političkim uvjetima gotovo smetnja Partiji. To je bilo uistinu u suprotnosti s politikom “prekrivanja” Partije u Narodnoj fronti, što je bila svrha uvođenja Narodne fronte Jugoslavije na svedržavnoj razini. Na saveznoj razini Partija je trebala djelovati kroz Narodnu frontu, a u Sloveniji, gdje se to događalo još od 1941., trebala je nastupati samostalnije. Narodna fronta Jugoslavije očito je bila više “mimikrija” Partije, a u Sloveniji to nije

¹⁵ *Zapisnici sa sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ (11. jun 1945 – 7. jul 1948)* (Beograd: Arhiv Jugoslavije; Službeni list SRJ, 1995), dok. 11, str. 99-107.

bila svrha Oslobođilačke fronte, barem ne tijekom rata. Oslobođilačka fronta ostala je "svenarodna" organizacija koja je predvodila otpor unatoč tome što je s Dolomitskom izjavom iz ožujka 1943. postala transmisija KPS. Naime, tom su izjavom kršćanski socijalisti i sokolaši osnivači Oslobođilačke fronte, priznali komunistima vodeću ulogu obvezavši se da se neće stranački organizirati. Oslobođilačka je fronta "na terenu" nastavila rad kao i prije, ali ne više i u vodstvu. Mnogi iz redova kršćanskih socijalista, a još više članova Sokola, postali su članovi KPS. Inače se situacija nakon rata promijenila. Prema mišljenju jugoslavenskoga partijskog vodstva, KPS se morala više izlagati nego što je to do tada činila. Zato je slovensko partijsko vodstvo doživjelo kritiku vrha jugoslavenske partije. Od tada je Oslobođilačka fronta u slovenskoj politici imala više formalnu nego sadržajnu ulogu.

Što se više približavao kraj rata, to je više vodstvo slovenskoga oslobođilačkog pokreta prihvaćalo centralizam kao činjenicu i nužnost. I u pogledu vojske, slovenskih partizanskih jedinica. Kada su sve slovenske partizanske jedinice neposredno nakon kraja rata i formalno uključene u Jugoslavensku armiju, a 18. svibnja 1945. godine ukinut Glavni štab Narodnooslobođilačke vojske i partizanskih odreda Slovenije, tj. slovenskih partizanskih jedinica, mnogi su slovenski partizani to razumjeli kao ukidanje slovenske vojske. Još je više takvo uvjerenje potvrđivalo preseljenje, tj. "prekomanda" 14. divizije iz Slovenije u Vojvodinu sredinom srpnja 1945. godine. Ta je partizanska jedinica u slovenskom sjećanju imala i još ima posebno mjesto. U slovenskom užem političkom vodstvu bili su svjesni da su time izgubili jedan od bitnih izraza slovenske državnosti postignutih u oslobođilačkoj borbi.

No dolazilo je do nerazumijevanja između slovenskih partizanskih oficira i onih koji su sa svojim jedinicama u zaključnim vojnim operacijama došli u Sloveniju, jer su se potonji češće ponašali kao osvajači nego kao oslobođitelji, uključujući raspolaganje imovinom. Neki su sve smatrali ratnim plijenom. Pri odlasku neke jedinice 3. armade Jugoslavenske armije iz Maribora došlo je do zapleta jer su pripadnici te jedinice željeli uzeti i imovinu civila koju su prethodno sakupili. Pojavila su se trvenja na nacionalnoj razini. Vojna vodstva nekih od tih jedinica mislila su da se premalo kažnjava kolaboracioniste, pa su sami provodili nekakvu policijsku i sudsku nadvlad, nastupajući i protiv civilnoga stanovništva. Takva samovolja i vojna strahovlada u Štajerskoj završila je intervencijom OZNA-e za Sloveniju.¹⁶

Na zbivanja u Sloveniji nakon rata i do kraja 1945. u Beogradu su gledali s velikom mjerom kritičnosti. Nisu bili sasvim zadovoljni načinom preuzimanja vlasti. Odnos prema tzv. Reakcijama, kakav je imala ili je po njihovu mišljenju trebala imati slovenska vlast, bio je tobože previše popustljiv. Označili su ga kao "truli liberalizam" i "socijaldemokratski način". Slovenska je partija bila

¹⁶ Marjan Matjašič, "Represivni ukrepi novih oblasti v obljubljeni svobodi", u: *Povojna zgodovina na Slovenskem: zbornik referatov in rasprave s simpozija, ki je bil 10. marca 1992. godine u Koroškem pokrajinskem muzeju v Slovenj Gradcu* (Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej Slovenj Gradec, 1992), 67.

tobože previše mekana u svojem djelovanju, što se odražavalo i u slabom političkom stanju u Sloveniji. Kao dokaz su im služili izborni rezultati za Konstituantu. Naime, u dvama izbornim okruzima u Sloveniji Narodna je fronta, odnosno njezini kandidati, doživjela poraz. U tzv. crnu izbornu kutijicu bilo je bačeno više izbornih kuglica nego u kutijicu Narodne fronte. Razlog su našli u prvom redu u slabom sastavu Komunističke partije, jer je tobože u njoj bilo previše intelektualaca, onih koji su u Partiju stupili tijekom rata kao partizani. Kardelj je upravo zato smatrao da je KPS previše “malograđanska”.¹⁷

Takve političke ocjene iz redova najviših partijskih funkcionara i činjenica da je na izborima za Konstituantu 11. studenoga 1945., koji su bili nekakav plebiscit za novu vlast, lista Narodne fronte u Sloveniji postigla najlošiji izborni rezultat u cjelokupnom jugoslavenskom okviru, mogle su značiti da je od svih federalnih jedinica jugoslavenske države Slovenija bila najmanje “crvena”. U jugoslavenskom partijskom vrhu odgovornost za takvo stanje vidjeli su u Oslobodilačkoj fronti, jer se u njoj navodno uloga komunističke stranke gubi. Na izborima je 16,75% birača bacilo svoju izbornu kuglicu u tzv. crnu kutiju. Osim toga, “crna kutija” u dvama je slovenskim okruzima pobijedila: u Gornjoj Radgoni za nju je glasalo 57,9%, a u Donjoj Lendavi 54% birača. Slab rezultat Narodna je fronta doživjela i u drugim dijelovima sjeveroistočne Slovenije.

Izbori za Konstituantu u Sloveniji bili su već drugi izbori koje je nova vlast provela nakon rata. Naime, krajem srpnja 1945. održani su izbori za lokalne organe vlasti, tj. za narodnooslobodilačke odbore, u krajevima gdje tijekom rata nisu mogli biti provedeni, i to na osnovi zakonodavstva o narodnoj vlasti prihvaćenog u ožujku 1944. godine.¹⁸ Na temelju tih izbora uspostavljena je lokalna vlast, što je bilo važno zbog oblikovanja civilnoga sudstva i djelovanja civilnih sudova u Sloveniji. Prema zakonodavstvu iz ratnoga razdoblja, suce su birali izabrani organi vlasti, kotarski i okružni narodnooslobodilački odbori, pa su oni tek nakon svoje pobjede na izborima u ljeto 1945. mogli izabrati suce za narodne sudove, koji su sudili u civilnim slučajevima. Krajem kolovoza u Sloveniji su počeli djelovati redoviti sudovi, iako su još uvijek djelovali i vojni, koji su imali zadatak progoniti protivnike vlasti.

Nakon izbora za Konstituantu, politika slovenske partije i vlasti zaoštrila se na određenim područjima, npr. u sudstvu. Smatrali su da više ne trebaju pokazivati ljubazno lice. Prema mišljenju Britanaca, a o tome je izvješćivao jedan njihov diplomat u Jugoslaviji koji je u proljeće 1946. proputovao cijelu Jugoslaviju i u kontaktima sa stanovništvom stvarao obavještajno izvješće, od svih jugoslavenskih republika Slovenija je bila “najrepresivnija” i “depresivna” republika.¹⁹

¹⁷ Jera Vodušek Starič, *Prevzem oblasti 1944-1946* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992), 383.

¹⁸ “Odlok o razpisu volitev v krajevne narodne osvobodilne odbore in okrajne narodnoosvobodilne skupščine”, u: Makso Šnuderl, ur., *Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji* (Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 1949), dok. 124, str. 150-153.

¹⁹ Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, 424.

Osim u znaku oduševljenja, tj. prave euforije koja je u Sloveniji zahvatila većinu ljudi – ne samo zbog kraja rata u kojem su trpjeli nasilje okupatora i oslobodilačkoga pokreta, oskudicu i opću nesigurnost, nego prije svega zbog pobjede “njihovih”, tj. partizana – 1945. je prošla i u znaku shizofrenije, a osobito paranoje nove vlasti. Ona se željela brzo i učinkovito ustoličiti i zato je tražila i progonila svoje prave i zamišljene, ali i potencijalne neprijatelje. Pritom je osnova za progon bio “klasni” kriterij. Ubrzo nakon kraja rata počeli su i prvi sudski procesi protiv suradnika okupatora koji nisu otišli iz Slovenije. Sudski su se postupci vodili pred vojnim sudovima, a kažnjavanje je često imalo izrazito političko-propagandnu svrhu. Prvi veći javni sudski proces održan je krajem svibnja 1945. godine. Optuženi je bio *raztrganec*, suradnik Gestapa koji je sudjelovao u borbi protiv partizana na terenu preodjeven u partizana. Osuđen je na smrt i odmah strijeljan. Pred sud je bio izveden i pisac Narte Velikonja, jedan od rijetkih aktivnih protivnika oslobodilačkoga pokreta koji nije pobjegao pred partizanima. Uhićen je već 10. svibnja. Tijekom rata je protiv oslobodilačkoga pokreta nastupao kao propagandist. Oslobodilačkom je pokretu posebno predbacivao nasilje i zločine. Protiv njega je pokrenut sudski proces koji je završio smrtnom presudom i strijeljanjem. Krajem lipnja odvijao se proces protiv domobranskih policajaca koji su upravljali zatvorom u kojem su zatvorenike mučili. Osim toga, bili su i egzekutori 26 zatvorenih aktivista Oslobodilačke fronte, koje su 4. svibnja pobili u blizini Ljubljane kod srednjovjekovne utvrde Turjak. Među njima je bilo nekoliko vodećih aktivista, primjerice javni tužilac dr. Vito Kraigher. Od 20 optuženih, 16 ih je bilo osuđeno na smrt i usmrćeno. U lipnju se sudilo i zagriženim članovima Kulturbunda (*nemčurji*) koji su surađivali s njemačkim vlastima, osobito s policijom. Godine 1945. organiziran je najveći sudski proces u Sloveniji, tzv. božićni proces, jer su presude izrečene dva dana prije Božića. Optužene su bile 44 osobe za organiziranje oružanih kolaboracionističkih formacija 1942., od četničkih jedinica do Dobrovoljačke protukomunističke milicije. Među njima su bili i svećenici koji su u tim formacijama djelovali kao vojni svećenici. Od njih 44, petero ih je bilo osuđeno na smrt vješanjem.²⁰ Od početka lipnja do kraja kolovoza 1945. djelovao je, kao i drugdje u Jugoslaviji, i Sud narodne časti. On je obradio više od tisuću slučajeva; osuđeni su brojni poduzetnici, službenici, urednici časopisa i izdavačkih kuća, političari (npr. članovi Narodnoga vijeća iz 1941.), članovi Konzulte, tj. Pomoćnoga vijeća Ljubljanske pokrajine, kulturni radnici zbog navodnoga kršenja tzv. kulturne šutnje i suradnje s okupatorskim vlastima u kulturi (opera, kazalište, glazba).

Izraz preuzimanja vlasti bilo je i nasilje, masovno osvetničko ubijanje protivnika oslobodilačkoga pokreta, koji su većim dijelom bili i kolaboracionisti. Teritorij Slovenije neposredno nakon kraja rata na dobrih je mjesec dana po-

²⁰ Broj osuđenih na smrt i pogubljenih u Sloveniji po presudi vojnih i civilnih sudova 1945. vidi u: Tadeja Tomišek Čehulić, “Usmrćeni po sodbah vojaških in civilnih sodišč v Sloveniji 1945-1952”, u: *Nasilje vojnih in povojnih dni*, 289-323. Za svakoga je navedena optužnica, sud koji je sudio, datum presude i datum izvršenja kazne – smaknuća.

stao poprište osvetničkoga obračunavanja s vojnim protivnicima na klasnoj i nacionalnoj osnovi. Pritom je Slovenija prije svega bila teritorij za takve postupke vojnih pobjednika, a to je u velikoj mjeri vrijedilo za svejugoslavensko zbivanje. Obračunavalo se sa svima koji su u ratu nastupali protiv pobjedničkoga oslobodilačkog pokreta, bez obzira na to iz kojih razloga, nacionalnih ili klasnih. U tim obračunavanjima, koja su bila izvansudska, a provodile su ih u prvom redu jedinice jugoslavenske vojske, bila je riječ prije svega o osveti za djela počinjena u ratu. Politika, revolucija bila je pritom na drugom mjestu. Na prvom je bila osveta. Pobijeni su bili pripadnici slovenskoga domobranstva, Oružanih snaga NDH, četnici različitih narodnosti i civili koji su bježali zajedno s vojnim jedinicama. To je bila jedna od negativnih karakteristika kraja rata u Sloveniji.

Masovna ubojstva uhvaćenih i najviše iz Koruške vraćenih pripadnika kolaboracionističkih vojnih jedinica imala su veliki nacionalni naboj, posebno u vezi s odnosom prema pripadnicima Oružanih snaga NDH. U Jugoslaviju su ih vratili Britanci kojima su se ovi predali nadajući se da će ih kao protukomunistički opredijeljene prihvatiti otvorenih ruku.²¹ Vraćene iz Koruške, preuzimale su ih jedinice jugoslavenske vojske u kojima su Srbi imali većinu. Na teritoriju Slovenije mnoge su usmrtili. Slovensku se vlast u vezi s tim nije mnogo pitalo.

U vezi s tim zbivanjima još se uvijek postavlja mnogo pitanja jer nema odgovora, osobito ne pravih, u koje ne možemo ubrajati različite političke i emotivne interpretacije, najčešće povezane s nacionalnim opredjeljenjem. Činjenica je da je to zbivanje neposredno nakon kraja rata imalo svejugoslavenski karakter i da je Slovenija zbog svojega geografskog položaja u jugoslavenskoj državi u prvom redu bila teritorij na kojem se to događalo.²²

Godina 1945., vrijeme nakon rata, vrijeme nakon oslobođenja, u Sloveniji je bila vezana uz promjene koje je donijela pobjeda oslobodilačkoga pokreta, a u velikoj mjeri u skladu s jugoslavenskim zbivanjima na političkom području. Ona su diktirala normativni okvir, a zbivanja su, zbog različitih razloga i posebnosti proizišlih iz različitoga povijesnog razvitka i za vrijeme rata i prije njega, bila nešto drugačija nego drugdje u Jugoslaviji. To je bez sumnje vrijedilo za svaku sredinu, za nacionalnu okolinu sa svim njezinim značajkama. Tako je i Slovenija 1945., prije kraja rata i nakon njega, bila samo jedno od područja na kojima su na zbivanja utjecali zajednički, ali i posebni čimbenici.

²¹ Nikolaj Tolstoy, Nikolaj Jeločnik, Rozman Branko, *Trilogija o poboju vojnih beguncev iz leta 1945. Vetrinje – Teharje – Rog* (Maribor: Založba za alternativno teorijo, 1990).

²² "Akcija Sprava": *ugotovitve policijskega preiskovanja povojnih pobojev. Zaključno poročilo*, poročilo sestavil Pavel Jamnik (Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve, 2004). Ovo je izvješće napisano na osnovi izjava pojedinaca – tzv. oralni izvori – koje su prikupljene u kontekstu kaznene istrage poratnih ubojstava.

Objavljeni izvori

Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1: *Marec 1941 – marec 1942*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962.

Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji, knjiga 11: *Zapisniki sej najvišjih organov in organizacij 1942-1945*. Arhiv Republike Slovenije: Ljubljana, 2012.

Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim: študija in prikaz procesa, zbrali, uredili in študijo napisali Mateja Jeraj i Jelka Melik. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2015.

Kidrič, Boris. *Zbrano delo*, knjiga 2. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1978.

Zapisnici sa sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ (11. jun 1945 – 7. jul 1948). Beograd: Arhiv Jugoslavije; Službeni list SRJ, 1995.

Zakonodavni rad Pretsedništva Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Pretsedništva Privremene Narodne skupštine DFJ (19. novembar 1944. – 27. oktobar 1945.), priredio po stenografskim beleškama i drugim izvorima Slobodan Nešović. Beograd: Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, 1951.

Literatura

“*Akcija Sprava*”: *ugotovitve policijskega preiskovanja povojnih pobojev. Zaključno poročilo*, poročilo sestavljal Pavel Jamnik. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve, 2004.

Čepič, Zdenko. *Ustanovitev prve slovenske narodne-ljudske vlade v Ajdovščini*. Ljubljana: Komunist, 1985.

Deželak Barič, Vida. “Posledice vojnega nasilja. Smrtne žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje na Slovenskem”. U: *Nasilje vojnih in povojnih dni*, uredila Nevenka Troha, 11-36. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014.

Ferenc, Tone. “Oblikovanje slovenske (federalne) države 1941-1944”. U: *Slovinci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*, uredili Bogo Grafenauer et al., 213-223. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995.

Ferenc, Tone. *Osvoboditev severovzhodne Slovenije in poslednji boj na Poljani*. Ljubljana: Komunist, 1985.

Ferenc, Tone. “Priprave na konec vojne”. U: *Slovenija v letu 1945. Zbornik referatov z mednarodnega znanstvenega posveta Slovenija v letu 1945, 27. in 28. septembra 1995 v Ljubljani*, uredil Aleš Gabrič, 7-36. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996.

Ferenc, Tone. “Sklepne operacije za osvoboditev Slovenije”. U: *Osvoboditev Slovenije 1945. Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975*, uredil Bogo Grafenauer, 110-137. Ljubljana: Borec, 1977.

Gabrič, Aleš. "Opozicija v Sloveniji po letu 1945". *Prispevki za novejšo zgodovino* 45 (2005), št. 2: 97-120.

Grahek Ravančič, Martina. "Konec Neodvisne države Hrvaške in umik njenih oboroženih sil ter civilnega prebivalstva maja 1945". *Prispevki za novejšo zgodovino* 47 (2007), št. 2: 77-96.

Kranjc, Gregor. *Hoja s hudičem. Okupacija Slovenije in kolaboracija 1941-1945*. Preveo Andrej Poznič. Mengeš: Ciceron, 2014.

Lowe, Keith. *Podivjana celina. Evropa po drugi svetovni vojni*. Prevela Breda Biščak. Ljubljana: Modrijan, 2015.

Matjašič, Marjan. "Represivni ukrepi novih oblasti v obljubljeni svobodi". U: *Povojna zgodovina na Slovenskem. Zbornik referatov in rasprave s simpozija, ki je bil 10. marca 1992. godine u Koroškem pokrajinskem muzeju v Slovenj Gradcu*, 65-69. Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej Slovenj Gradec, 1992.

Mlakar, Boris. *Slovensko domobranstvo 1943-1945. Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.

Petranović, Branko; Zečević, Momčilo. *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata*, tom 2: 1943-1986. Beograd: Prosveta, 1987.

Premk, Martin. *Matjaževa vojska 1945-1950*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 2005.

Premk, Martin. *Matjaževa vojska 1945-1950*. Ljubljana: Svobodna misel, 2014.

Saje, Franček. *Belogardizem*. Mengeš: Ciceron, 2008.

Slovenec (Ljubljana), 1945.

Stojanovič, Risto. *Koroška v vrtincu dogodkov ob koncu druge svetovne vojne v Evropi*. Ravne na Koroškem: Območno združenja borcev NOB, 2005.

Strle, Franci. *Veliki finale na Koroškem*. Ljubljana: samozal., 1977.

Šnuderl, Makso, ur. *Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 1949.

Tolstoy, Nikolaj; Jeločnik, Nikolaj; Rozman, Branko. *Trilogija o poboju vojnih beguncev iz leta 1945. Vetrinje – Teharje – Rog*. Maribor: Založba za alternativno teorijo, 1990.

Tominšek Čehulić, Tadeja. "Usmrčeni po sodbah vojaških in civilnih sodišč v Sloveniji 1945-1952". U: *Nasilje vojnih in povojnih dni*, uredila Nevenka Troha, 289-323. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014.

Uradni list SNOS in NVS (Ljubljana), 1945.

Vodušek Starič, Jera, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944. – 1946*. Preveo Živko Gruden. Zagreb: Naklada Pavičić, 2006.

Vodušek Starič, Jera. *Prevzem oblasti 1944-1946*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

Zavadlav, Zdenko. *Iz dnevninskih zapiskov mariborskega oznovca (izbrani listi)*, del 1: *Leto 1945*. Maribor: Založba za alternativno teorijo, 1990.

SUMMARY

1945 – A TIME OF CHANGES IN SLOVENIA

War changes the world. The world changes through war. War is a cause of changes. War is an agent of change. Wars are started due to a desire for change. Wars have long-term and far-reaching consequences. World War II was a war for changes. The consequences of World War II were the collapse, restoration, and transformation of the Yugoslav state. On one side there was aggression, occupation, and defeat, while on the other there was the struggle for freedom. The victors of the conflict were political and military forces that wanted not only the restoration of the Yugoslav state, but also its transformation. In order for this to take place, a change of government was needed. In summer 1941, when the war had not yet spread so far that it could truly be called a world war, Churchill and Roosevelt issued the Atlantic Charter, in which they set down the principles upon which the post-war world was to be built. One of the articles of the Charter set the principle that all nations had the right to choose the form of government under which they wanted to live. This heralded the changes to come.

A time of changes (and settling scores) followed after the end of the war. Not only Yugoslavia, but the entire world began to change. Yugoslavia, even though it stood against those changes the aggressors wanted to implement during World War II, nonetheless underwent a period of fundamental change. These changes were the result of a successful political revolution. However, another revolution was undertaken by each nation that lived on the territory of the Yugoslav state, a revolution aimed at achieving its own interests. Without a doubt, this also applies to Slovenia and the Slovenians as a people. In the case of Slovenia, there were two revolutions, one class-based and one national. The Slovenians undertook not only a class-based, i.e. communist revolution as part of the people's liberation war, but also a national revolution, i.e. a struggle for the national emancipation and state independence of Slovenia. The Slovenian struggle for freedom under the leadership of the Liberation front (*Oslobodilaški front* – OF) can be viewed as a national liberation struggle, as a revolution in the American sense, a so-called American revolution and its related struggle for independence. They achieved national emancipation and statehood. The war and their victory in it brought the Slovenians a country that they had never had before.

The appointment of the People's Government of Slovenia on 5 May 1945 in Ajdovščina was a symbolic expression of Slovenian statehood in the process of assuming political power. While it is true that, as a people's/popular government, it had a class-based character, it was primarily seen as a national government, as an expression of Slovenian statehood achieved during the war. Regarding its ministers – including a female minister, since the Yugoslav leadership believed every federal unit's government should include at least one

woman – it was a coalition government since the ministers came from the ranks of the basic component groups of the OF founded in 1941. In its programme issued in autumn 1941, the OF promised it would take power over Slovenian territory after the end of the liberation struggle as a unified founding group. In addition, a member of the government was a pre-war politician, Franc Snoj, a minister of the royal government in exile who had returned from London to Slovenia in September 1944 and begun cooperating with the liberation movement.

The changes in post-war Slovenia had a “unified” Yugoslav character, but still expressed certain particularities. What they had in common was precisely that which referred to their basic goal and was happening in summer, autumn, and winter 1945. These events were expressed in the strengthening of the power that had been achieved through armed struggle. The taking of power in Slovenia should be understood as an integral series of moves and activities of the new Yugoslav government made in order to build and stabilize the country near the end of the war and in its immediate aftermath. In order to understand the situation and relations at the end of the war in Slovenia, one must first comprehend the situation and relations at the beginning of the war, during the war, and at the war’s end, both on the side of the liberation movement and among those who opposed the resistance movement for political reasons. There was no organised political opposition in post-war Slovenia, especially none whose foundations lay in the pre-war parties. There was no so-called bourgeois opposition in Slovenia. The political activities of Slovenian politicians from both traditional political camps – clerical and liberal – during the war, regarding both the liberation movement and the occupiers, forced them to emigrate towards the end of the war. The lack of opposition parties or individuals with political standing in Slovenia doesn’t imply that Slovenia was the “reddest” part of the Yugoslav state or that it was the least critical towards the new regime. Slovenian politics, despite fulfilling the demands of the central government in all matters, had certain particularities in 1945. Some attempts were made to oppose centralism. To the leadership of the Yugoslav Party, and thus the state, having one’s own opinion and trying to realise it was “nationalism”. The foremost critic of this Slovenian “nationalism” was Edvard Kardelj. The state and Party assessed the political situation in Slovenia as poor. Factors that led to this assessment included the election results for the Constituent Assembly (in two Slovenian districts, Gornja Radgona and Donja Lendava, most voters cast their votes in the “black box”) and the politically incorrect stance towards “reactionaries”; namely, this stance was judged as too liberal (“putrid liberalism”) and “social-democratic”. In addition to all the “errors” in the political activities of the Slovenian Party – which were, according to the opinion of the Yugoslav political leadership, reflected in the poor political situation in Slovenia – Kardelj criticised the Communist Party of Slovenia (*Komunistička Partija Slovenije* – KPS) as too “petit bourgeois” and for having too many intellectuals. Because of this, the Politburo of the Communist Party

of Yugoslavia decided to make changes in the Party's leadership. The political secretary of the KPS from its founding in April 1937, Franc Lekošek Luka, was replaced by Boris Kidrič.

Regarding post-war repression, according to the reports about the situation in the country made by a British diplomat who had travelled throughout Yugoslavia in spring 1946 and met many of the local people, Slovenia was the "most repressive" and "depressive" republic. Immediately after the end of the war, Slovenia's territory became the site of reprisals against military opponents both on a class and national basis, which lasted a good month after the war's end. Slovenia thus became the site of such acts committed by the victors of the war, and this was part of the general atmosphere in Yugoslavia at that time. These reprisals were extrajudicial and carried out mostly by Yugoslav Army units as revenge for crimes committed during the war. These events had an all-Yugoslav character, but Slovenia became the site of most reprisals due to its geographic position.

Key words: World War II; Slovenia; Yugoslavia; revolution